

चुनावपछिको मधेषमा पर्यावरणीय वहस

चन्द्र किशोर

उज्जालोको खोजीको महापर्व दीपावली मनाइदैछ। सँगसँगै यो पनि सवाल उठ्दैछ, कसको दीपावली? आज कतै अङ्ध्यारो माथि प्रकाशको जित होइन, गरिबीको

अङ्ध्यारोको विस्तार र बढ्दो सघनतामाझ एउटा चीम्को साँझको जितको पर्वको रूपमा मनाउने उपकम त भइरहेको छैन? आर्थिक उदारीकरण र भूमण्डलीकरणको यस दौडमा बजारको वर्चस्वबाट जोगिन अत्यन्त गाहो हुँदै गइरहेको छ। पर्व-तिहार पनि यसबाट अछुतो छैन। एउटा गीत प्रायः मधेसको गाउँधरमा सुन्ने गरिन्छ, 'आग लगी हमरी खोपडिया में हम गावै मल्हार' अर्थात घरमा आगो लागिसकेको छ, हामी मल्हार राग गाउनमा मस्त छौं। यही दीपोत्सवको मौका छोपेर मधेसमा जहाँ घरको छेउछाउमा फोहोर थुपोरे र खिएका हुन्दैन् वा घरमा प्रयोग हुने चुल्होको खरानी, गाईवस्तुको गोबर राखिन्छ, त्यो ठाउँलाई 'मान' भनिन्छ र त्यहाँ दीपावलीको पहिलो दिन 'जमदीया' अर्थात यमको दीयो जलाएर रोग र बिरामीको साथसाथै घरबाट गरिबी दूर गर्ने, अकाल मृत्यु दूर गर्ने प्रार्थना गरिन्छ। त्यसैगरी दीपावलीको राति आफ्नो घरको चारैतर महिलाहरूले नाड्लो ठाउँदै गाउँदै परिकमा गर्दैन, 'लक्ष्मी पइसे, दरिदर भागे' अर्थात लक्ष्मी आउन् गरिबी भागुन्। यी सब सांस्कृतिक उपक्रमका पछाडि केही सामाजिक मूल्य जोडिएको थियो। आज पर्व त मनाइन्छ, तर मूल्य दीयो मुन्नतिरको अङ्ध्यारोजस्तो भएको छ।

स्थानीय तहको निर्वाचन सम्पन्न भइसकेको छ र अब दुई तहको निर्वाचन हुन वाँकी छ। निर्वाचन पश्चात पनि हाम्रा वरिपरिव विवमान रहेका वातावरणीय मुद्दाहरू ज्युँदा त छैद्धेन, साँझौ केही नयाँ वातावरणीय 'न्यारेटिभ' उदाएका छन्। स्थानीय तह र प्रदेशले अब संघसँग कसरी तालमेल मिलाउने हुन् र त्यसबाटे समन्वयात्मक दृष्टिकोण बनाउने हो, त्यो अहिलेका लागि हाँक हुनगएको छ।

बजारको 'टेक ओभर'

धन आर्जनप्रतिको सामाजिक दृष्टि रहिआएको थियो कि त्यतिकै आर्जन गराँ, जसले सुखपूर्वक बाँचन सकियोस्। गाउँ, देहातमा आज पनि दीपावलीको रातिको भोरमा घरको प्रत्येक कोठामा नाइलो ठाउँदै जूँ गीत गाइन्थ्यो, 'अइसर(पइसर) दरिदर निकसे, लक्ष्मी घर वास हो।' मतलब यो कि लक्ष्मीको प्रार्थना त्यही

चेपाङ्ग समुदायले बिसौं गरेका धर्म-संस्कृति र परम्परा

अध्ययन प्रतिवेदन

भोला भद्राई

भोला भद्राई

मकवानपुर चितवन, धादिङ्ग र गोरखामा बसोबास रहेको चेपाङ्ग समुदायको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक क्षेत्रमा परिवर्तनहरू देखा पनि थालेको छ। विगत केही वर्ष अगाडिसम्म वनजंगल तथा ओडारमा बस्ने चेपाङ्गहरू यतिवेला धमाघम गाउँले जीवन हुँदै शहरतिर केन्द्रित हुन थालेका छन्। आफूलाई रामका छोरा 'लव'को सन्तान दावी गर्ने चेपाङ्गहरूमा आएको परिवर्तन र त्यसका सकारात्मक प्रभाव, कारण र विसर्ण खोजिएको इतिहासका विविध पक्षहरू बारे यस लेखमा चर्चा गरिनेछ।

नेपालको मध्यपहाडी क्षेत्रको महाभारत पहाडी शृङ्खलामा बसोबास गर्दै आएका आदिवासी-जनजाति चेपाङ्गहरू विगतमा फिरन्ते जातिको रूपमा रहेका थिए। गत २/३ पुस्तादेखि उनीहरू विस्तारै खेतीपाती गर्ने तथा शिकार खेल्दै जीविको पार्जनमा लागेको पाइन्छ। खोरिया फडानी गरी आलोपालो खेती गर्ने चेपाङ्गहरू पहाडको कुनाकाच्चामा बस्ने

गर्दथे। यतिखेर यिनीहरू व्यवस्थित घर निर्माण गरी बस्न थालेका छन्। पहाडी क्षेत्र भएको कारण मकै, कोदो, फापार, केरा जस्ता उत्पादनमा यिनीहरूको निर्भरता भए पनि हाल बजारीकरणको प्रभाव, शहरीकरण आदिको कारण बजारमा उपलब्ध वस्तु तथा सेवामा समेत चेपाङ्गहरूको पहुँच बढेको छ। चेपाङ्ग समुदायमा आफ्नो उत्पादनले वर्षभरी खान पुग्नको संख्या नगर्य नै छ। प्रायः गरेर तीन महिनामात्र आफ्नो उत्पादनले खान पुग्ने भएकोले उनीहरूको खाद्य सुरक्षा बनमा उपलब्ध कन्दमूलले नै पुऱ्याएको छ। तर बनको तिब्र विनाश र अतिक्रमणको कारण कन्दमूलको उपलब्धता पनि कमशः कम हुँदै गएको छ। कन्दमूल सँगसँगै जंगली जनावर तथा पशुपंक्ती मारेर खाने यी चेपाङ्गहरूमा अत्याधिक कुपोषणको कारण मृत्यु हुनेको संख्या पनि बढी नै छ। यसैगरी, कलिलै उमेरमा विहे गर्ने, अत्याधिक संख्यामा बच्चा जन्माउने प्रचलनको कारण पनि खाद्य असुरक्षा बढ्दो छ। चेपाङ्गहरू आफूलाई प्रकृतिपूजक मान्दछन्। तर पछिल्लो समयमा करिब ६०% चेपाङ्गहरू इशाई धर्ममा रूपान्तरित भएका छन् भने हिन्दू र बौद्ध धर्म मान्नेहरूको संख्या घट्दो भएको बताउँछन्। चेपाङ्गले बोल्ने भाषा "च्यो वाङ्ग" हो। उनीहरूको आफै लिपी भने

युनातपथिको मध्येष....

सम्मका लागि थियो, जहाँसम्म घरबाट दरिद्रता बाहिरिने आस थियो । तर आज दीपावलीको मतलब केवल बजारको उपासनामा सीमित हुनपुगेको छ । साँचो अर्थमा बजारले तिहार र छठजस्ता पर्वलाई पूरे 'टेक ओभर' गरिसकेको छ र यसलाई पुरै कारोबारको उत्सव बनाएको छ । प्रकृति पूजाको यो नितान्त कृतज्ञताको पर्व अचेल 'बजारको, बजारका लागि र बजारद्वारा' को पर्व बन्दै गएको छ । यस अर्थमा पनि विभिन्न तहमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू आउँदै गर्दा जहाँ पारम्परिक संस्कृतिको संरक्षणको आवश्यकता बोध बढाएको छ, त्यहींगरी भुइँ सतहदेखि नै कसरी वातावरण मैत्री जीवन पद्धतिको विकास गर्न सकिन्छ, त्यसबारे घोल्तिने मौका आएको छ । यो यस कारणले पनि उठाइदैछ कि विकासको नाममा जुन विनाशमुखी अनुष्ठान गर्ने होड चलेको छ, त्यसमा लगाम लगाउन सकियोस् ।

प्रकृति र समाज

गाउँ, देहातमा बाली काटदाखेरि सामूहिक गान हुन्यो, 'उँच-नीच में बई कियारी, जो उपजी सो भई हमारी' अर्थात कित्ताहरू तलमाथिका भए पनि जे उब्जियो, त्यो हाम्रो भयो । त्यसैगरी केही पछि खेतमा गहुँ छुर्नलागदा चराहरू भुन्डका भुन्ड आएर खान थाल्दा चरा अतिक्रमणवाट वितलाई जोगाउन खटिएकाहरू अनेक प्रयत्न गर्दा पनि जब चराहरू भागदैनथे, त्यतिखेर उनीहरू गाउन थाल्ये, 'रामजी के चिरइ, रामजी के खेत, खाले चिरइया भर भर पेट' । आशय थियो, यो चरा प्रकृतिको हो, खेत पनि प्रकृतिकै हो । त्यसैले चराहरू पेटभरि खाइहाल । त्यतिमात्र कहाँ हो, घरमा भँगेराहरूका वास होस् भनेर त्यसै वास्तु मिलाइएको हुन्यो । लोक आहान नै थियो, जुन घरमा भँगेराको वास हैदैन, त्यो घर निरवंशी हुन्छ । आँगनका पन्थीहरूबारे समुदाय चिन्तित रहन्यो । घरपालुवा कुकुर, विरालाहरूका लागि खाना खाएपछि एक मुठी गाँस त्यसलाई दिइन्यो ।

कुनै सानो बच्चा जब खान मानिरहेको छैन भने उसलाई फकाउदै थालमा पस्किएको खानालाई विभिन्न हिस्सामा छुट्याएर राखिन्यो र भनिन्यो, यो तिम्रो भाग हो, यो कुकुरको गाँस हो, यो गाईको लागि गाँस हो । त्यतिखेर गाइन्यो, 'जब खइब बडका बडका कौर, तब पइब दुनियाँ मे ठौर' । मतलब जब ठूलठुलो गाँस खान्छौ, अनिमात्र दुनियाँमा वास पाउँछौ । यसले सानै उमेरदेखि पशुपन्थीहरूप्रतिको नजिकपना र त्यसप्रतिको हाम्रो वैयतिक र सामाजिक दायित्वबारे समझदारी विकसित हुन्यो । आज कुकुर पूजा वा गाई पूजाका नाममा एकदिन पूजा त गरिन्छ, तर अरू दिन सुवास पोखरेलले हिजोको पाठक प्रतिक्रियामा जनाए जस्तै, 'अरू बेला लौरो, तिहारमा माया'को अवस्थामा आइपुगेको छ ।

शुभलाभको अन्तर्य

स्थानीय निर्वाचनमार्फत वन, चुरे र नदीको दोहन गर्नेहरू नै कृतिपय ठाउँमा जितेर आएका छन् । उनीहरूले स्थानीय स्वायत्तताको नाममा ती स्रोतमाथि भन् बढी अराजक ढङ्गले दोहन

गर्ने आशंका गर्न थालिएको छ । आन्दोलनको बाढी र राजनीतिक तरलताको मौका छोपेर पछिल्ला दुई दशकभित्र प्राकृतिक संसाधनको चरम दोहन भएको छ । त्यसले गर्दा हेर्दहिँदै अनेकन नयाँ समस्या उत्पत्ति भएको छ । सँगै बजारले पारम्परिक पर्वहरू जो पर्यावरण मैत्री थिए, तिनलाई नयाँ अर्थ दिने भरमगदुर कोसिस गरेका छन् । पर्व भनेकै बजार र वस्तुहरूको किनमेलसँग जोडिन पुरेको छ ।

पर्वहरूले सामुदायिक समन्वय, साभेदारी र सन्तुष्टिभन्दा पनि व्यक्तिगत उपभोग, स्वार्थ र आडम्बर प्रदर्शनको उत्सवको रूपमा अनुवाद हुँदै गएको छ । पर्व भनेकै फजुल खर्चोकी मौका हुनगएको छ । यसले गर्दा पर्वहरू पछाडिको वास्तविक सन्देश हराउँदै गएको छ र हाम्रो सामाजिक चरित्र नै व्यक्तिगत समृद्धि र स्वार्थ रक्षाका खातिर दीर्घकालीन

सामुदायिक हितको कुरुर हत्या गर्ने मनोविज्ञानले ग्रस्त छ । चुरे मासिंदा के हुन्छ? खेतमा अत्यधिक विषादी छर्दा के हुन्छ? नदी प्रदूषित वा अतिक्रिमित गर्दा के हुन्छ? अत्यधिक चर्को स्वरले बाजा बजाउँदा के हुन्छ? रैथाने गाईको नश्ल मासिंदा के हुन्छ? भन्ने प्रश्नलाई गौण बनाइदिएको छ । आफ्नो शुभलाभ हुने भए वा आडम्बर प्रदर्शन गर्ने मौका पाए यी प्रश्नहरूलाई पन्छाइन्छ ।

अहिले माटोको उर्वरा शक्तिसमेत क्षीण हुँदै गएको विज्ञहरूको भनाइ छ । माटो, कृषि र प्राकृतिक वातावरण सम्बन्धी जति पनि समस्या अहिले देखा परिहेका छन, तिनीहरूको एउटा मूलजड माटोमा जैविक तत्त्व वा प्राङ्गारिक तत्त्वको कमी हुँदै जानु हो । माटो मा जैविक तत्त्वको मात्रा घट्न जाँदा माटोको

अटोवर १६ को छलफल कार्यक्रम

भौतिक गुण विग्रिन्छ र उर्वरा शक्ति पनि घट्छ । मानमाथि दीयो जलाउनुको तात्पर्य यही थियो, फोहोरलाई बटुलेर खाल्डो खनी एक ठाउँमा राख्नुपर्छ, त्यसले घर विरिपरिको परिवेशमात्र सफा हैदैन, यसरी जम्मा पारिएका फोहोरको महत्त्वलाई जान सकियो भने अत्यन्त लाभकारी प्राङ्गारिक मल बन्न सक्छ । त्यसैले त्यसको उपयोगिताप्रति कृतज्ञताभाव राख्दै दीयो राखिन्यो । आज विस्तारै गाउँमा नत यो परम्परा सुरक्षित रहन्छ, न शहरवासीलाई यस्ता कुराप्रति चासो रहेको छ ।

स्थानीय तहको भूमिका

स्वच्छ वातावरणमा बाँच पाउनु जनताको अधिकार हो । यतिखेर हरित गाउँ बनाउने, गाउँका फोहोरलाई त्यहीं प्राङ्गारिक मल बनाउने, पानीको मुहान, नदी, पोखरी वा कुवाको बचाउ गर्ने, रैथाने वितुको संरक्षण गर्ने, रसायनमुक्त खेती सुरु गराउने, औद्योगिक प्रदूषणबाट जनता पीडित र सरकार उदासीन रहेको अवस्थाबाट मुक्ति दिलाउने, वातावरणीय न्याय गर्न नसक्ने उद्योगहरूलाई विस्तारै उपचारात्मक प्रविधि अपनाउन बाध्य पार्ने, चुरे संरक्षणमा जोड दिने कामप्रति स्थानीय तहले बढी पहल गर्न सक्छ । त्यसैगरी पर्वहरू पारम्परिक सीपको प्रकटीकरण र बजारीकरणको अवसर पनि हो, तर यतिखेर यिनीहरू मर्कामा पद्दैछन् । स्थानीय सीपद्वारा निर्मित सामग्रीको प्रयोगप्रति स्थानीयको आकर्षण बढाउने र त्यसको महत्त्व समुदायमा

स्थापित गर्ने काम स्थानीय तहले गर्न सक्छन् । स्थानीय तहले पर्यावरणीय पहल गर्नसके प्रदेश र संघको चुनावमा यी सबाल प्राथमिक एजेन्डा भएर उपस्थित हुन सक्छन् । स्थानीय समुदायको जीवन कष्टकर बनाउने उद्योगलाई कारबाही गर्ने र पुऱ्याएको हानि बापतको क्षतिपूर्ति दिलाउने व्यवस्था सम्बन्धमा जति व्यावहारिकता कायम गरिन्छ, त्यति नै यो प्रादेशिक र राष्ट्रिय मुद्दा बन्न सक्छ ।

स्थानीय तहले आफुखुसी प्राकृतिक स्रोतलाई केवल आय आर्जनको स्रोतको रूपमा बुझ्ने र लाभ लिने कोसिस गर्न थाल्यो भने त्यसले अन्तरस्थानीय तहमाभ मात्र होइन, अन्तर प्रादेशिक द्वन्द्व पनि खडा गर्दै । स्वच्छ वातावरण मानव जीवनको अत्यावश्यक आवश्यकता हो, यस्तो वातावरणमा बाँच पाउने अधिकार मानवको जिउने हक अन्तर्गत पर्छ । कालान्तरमा वातावरणीय न्यायको प्राप्तिका निमित्त वा वातावरणीय न्यायका मुद्दालाई राष्ट्रिय रूपमा स्थापित गर्न अन्तर प्रदेश समझदारी हुनैपर्छ । यस अर्थमा पनि आउने निर्वाचनमा दलहरूले पर्यावरणीय मुद्दालाई कसरी लिएका छन, त्यो हेतुपर्ने भएको छ । प्रकृतिसँग जोडिने पर्वहरूको यो मौसम वातावरणीय अन्यायको अवस्था सिर्जना हुनमा सामाजिक अन्यायको भूमिका भएको हुनाले त्यसलाई अन्त्य गर्ने बाटो रोजाइको आत्मदीपोत्सवको पर्व बन्न सकोस् । यही नै अहिलेको सामाजिक आर्थिक सरोकार हो ।

छैन । वात्य हस्तक्षेप तथा प्रभावको कारण.....

चेपाङ्ग समुदाय....

उनीहरूको भाषासमेत खतरामा पर्ने सम्भावना बढ़दै गएको छ ।

यस लेखमा चेपाङ्ग समुदायको जीविको पार्जनमा आएको परिवर्तन, धर्म, संस्कृति र सामाजिक परिवेशमा देखापेरेको परिवर्तन बारे चर्चा गरिनेछ । अट्टोवर महिनामा लेखकद्वयले मकवानपुर जिल्लाको राक्षिसराङ्ग गाउँपालिका क्षेत्रमा गरेको फिल्ड अध्ययनको सामग्रीलाई आधार बनाई यो लेख तयार पारिएको हो ।

(१) चेपाङ्गको भाषा, संस्कृति लोप हुने खतरामा

चेपाङ्गको आफ्नै भाषा भए पनि आफ्नै लिपी भने छैन । बढ्दो शहरीकरण, जीविको पार्जनको लागि विकल्पको खोजीमा चेपाङ्गहरू आफ्नो बसोबास क्षेत्र छोडेर अन्यत्र जानु परेको कारण, विद्युतीय संचारको प्रयोग, आधुनिक शिक्षा प्रणाली, बसाइ सराई एवं चेपाङ्ग क्षेत्रमा बढ़दै गएको वात्य प्रभावको कारण उनीहरूको भाषा क्रमशः लोप हुँदै गएको छ । युवा पिंडीमा दक्षिण भारतको हिन्दी भाषाको एवं नेपाली र अङ्ग्रेजीको प्रभाव पर्न थालेको छ । उनीहरू चेपाङ्ग भाषामा भन्दा अन्य भाषामा नै कुरा गर्न रमाउँछन् । गाउँ समुदायमा आयोजना गरिने सांस्कृतिक पर्वहरूमा समेत चेपाङ्ग भाषाको गीत-नाचको सट्टा हिन्दी, अङ्ग्रेजी र नेपाली भाषाको बजाइने गरिएको छ । चेपाङ्गले परम्परागत रूपमा प्रयोग गर्ने हातहातियार, जंगली खाद्यान्नहरूको नाम क्रमशः विसर्दै गएको देखिन्छ । एकजना अगुवा चेपाङ्गका अनुसार ‘पहिले चेपाङ्गले खाने कठिपय जंगली कन्दमूल त हाल आएर लोप भइसकेको छ,’ चेपाङ्ग समुदायमा परेको प्रभाव एवं उनीहरूको रहनसहनमा आएको परिवर्तनसँगै चेपाङ्गको धर्म, संस्कृति एवं जंगलको जैविक विविधतामा समेत असर पर्न थालेको छ । प्रकृतिका पूजक चेपाङ्गहरू जसको यहाँको वन, जंगल, पानी, माटो, जैविक विविधतासँगको घनिष्ठता थियो, उनीहरूलाई त्यसबाट अलग गराउँदै संस्कृति नै नष्ट गर्नेतर्फ आजको समाज उहत भएको छ ।

(२) जाँड र रक्सीको सट्टा वियर र डियू (Dew)

संस्कृति

अझ उदेक लाग्दो त के देखियो भने चेपाङ्ग समुदायमा बढ्दो धर्म परिवर्तनको ऐजेण्डाले उनीहरूको परम्परागत संस्कृतिलाई जवरजस्ती मेटाउने प्रयास भएको छ । रामका छोरा लवका सन्तान मानिने चेपाङ्गहरू ‘प्रभु यशु’का सन्तान भएको छन् । हिजो आफ्नै जंगलमा पाइने गिट्टा, आफ्नै वारीको कोदो, मकैको जाँड रक्सी आफैले बनाएर खाने चेपाङ्गहरूलाई जाँड रक्सी छुटाउने नाममा बजारमा उपलब्ध हुने महँगा वियर, कोक, फेन्टा र डियूको लत लगाइएको छ । राक्सी राङ्ग वडा नं. ५ वरपरका सम्पूर्ण घरहरूमा पचासौको संख्यामा थुपारिएको कोक, फेन्टाको बोतलले यो कुरा पुष्टि गर्दछ । घरमा बनाइने जाँड र रक्सी छुटाउने नाममा वियर र कोक, फेन्टा संस्कृति भित्रयाइएको छ । चैनपुरमा खुलेका २ वटा होटलमा बाहिर उत्पादन भएको महँगो वियर र कोक, फेन्टा राम्रो विक्री हुने

गर्दछ । दिनभरी मनहरी खोलामा द्याक्टर चलाउने, बालुवा चाल्ने युवाहरू दिनभरी कमाएको रकम रक्सी, मासु र कोक, फेन्टामा सक्ने गर्दछन् । गाउँमा सिसा र प्लाष्टिकका बोतलहरू भित्रिएका छन् । रक्सी बनाउन प्रयोग हुने मर्चा बनाउन युवापुस्ताले विर्ससकेको छ ।

(३) चेपाङ्गको सोभोपनमाथि अन्यको रजाईँ

चेपाङ्ग अत्यन्त सोभो एवं लोभ र पाप नभएको समुदाय हो । पत्रकार प्रताप विष्टका अनुसार चेपाङ्ग भनेको गॅनासोरहित जात हो । उससँग कुनै असन्तुष्टि छैन । चेपाङ्ग कि त खोलाको शिरमा बस्छ, कि त जंगलको पुछ्रमा बस्छ । पहाडी अनकन्टार ठाउँमा बसोबास गर्ने भएकै कारण उनीहरूको गरिबी पनि बढी छ । तीन महिना भन्दा बढी आफ्नो उत्पादनले पुग्ने चेपाङ्ग विरलै भेटिन्छन् । त्यसैले बारा, पर्सा र भारतीय क्षेत्रबाट आएका व्यापारीहरूले चेपाङ्गको गरिबीको फाइदा उठाउँदै त्यस क्षेत्रमा गाँजा खेती गर्न लगाउने गरेको छन् । आज देशका विभिन्न जेलमा गरी ३०० जना भन्दा बढी चेपाङ्गहरू बन्दी बनाइएका छन् । गाँजा बोके वापत पैसा पाइने लोभमा ठेकेदारको भारी बोक्ने चेपाङ्गहरू जेलमा बस्न वाध्य छन् भने गाँजा खेती गराउने ठेकेदारहरू स्वतन्त्र छन् । अर्कोतर्फ हेर्ने हो भने विगतमा चेपाङ्गको नाममा रहेको असल र उत्पादनशील भूमिहरू विस्तारै अन्य जातका मानिसहरूले हडपिसकेका छन् । दोर्जे चेपाङ्गको दावी छ कि ‘चैनपुरको समथर जमिन उसको बाजेको थियो । सोभो चेपाङ्गलाई पहाडबाट आएका तामाङ्गहरूले रक्सी खुवाउने, ऋण दिने अनि पछि जग्गा नै पास गर्न लगाउने गरेको कारण आफूहरू सुकूम्बासी बन्नु परेको’ बताउँछन् । आज पनि थुप्रै चेपाङ्गहरूको नाममा आफ्नो जमिनको लालपूर्जा छैन ।

(४) खोरिया फडानी-खेती प्रणाली

चेपाङ्ग समुदायको जीविकोपार्जनमा थोरै भए पनि खोरिया खेतीले योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ । परम्परागत रूपमा आफ्नो क्षेत्रभित्र रहेको पहाडी भिरालो जमिनलाई फडानी गरी त्यही क्षेत्रमा मकै, कोदो लगायत लहरे तरकारीहरू लगाउने गर्दछन् । अझ बढी उक्त क्षेत्रमा पाइने चिउरी जातको ठूलो वृक्षलाई जो गाउने गर्नाले भू-खेलन रोक्ने एवं वर्ष-वर्षको अन्तरालमा खेती गर्दा माटोको उर्वराशक्ति पनि बढने हुँदा यो प्रचलन चल्दै आएको छ । खोरिया फाइने, डढाउनेलाई उनीहरू लोसे भन्दछन् । हिजोआज उक्त लोसेमा केरा, भुइँकटहर र अम्रिसो पनि लगाउन थालेको छन् चेपाङ्गहरूले ।

जलवायु परिवर्तनमा वन क्षेत्रको सकारात्मक र नकारात्मक दुवै भूमिका खेल्ने भएकोले खोरिया फडानीले वन क्षेत्र विनाशमा भूमिका खेलेको तर्कहरू पनि यदाकदा सुनिन थालेको छ । तर चेपाङ्गहरू खोरिया फडानी वन विनाशको कारण नभएको दावी गर्दछन् । चेपाङ्गहरूले जमिनको माटो बग्न नदिन नै त्यस्ता क्षेत्रमा वर्सेनी खेती गर्दैनन् ।

(५) प्रजा विकास कार्यक्रम: विकास कि विनाश ?

नेपाल सरकारले २०३५ देखि प्रजा विकास कार्यक्रम मार्फत चेपाङ्गहरूको आर्थिक,

सामाजिक, राजनैतिक अधिकार र विकासको लागि कार्यक्रम लागु गरेको भएता पनि यी कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता र दिगोपनलाई नियाल्ने हो भने कार्यक्रमले चेपाङ्गको विकास गन्यो कि विनाश भनी सोच्न वाध्य बनाउँछ ।

चेपाङ्ग विकासको नाममा नेपाल सरकार, अन्य गैरसरकारी संघ-संस्था आदिले थुप्रै लगानी गरेको भए पनि त्यो लगानीले चेपाङ्गको विकासमा कर्ति योगदान पुऱ्याउन सक्यो थप अनुसन्धानको विषय बन्न पुगेको छ । प्रजा विकास कार्यक्रम तथा अन्य कार्यक्रमले चेपाङ्गलाई आफ्नो धर्म, संस्कृति प्रवर्द्धनमा टेवा पुऱ्याउन सकेन । राज्यको सेवा र सुविधा प्राप्ति र उनीहरूको सामाजिक-सांस्कृतिक र आर्थिक अधिकार सुनिश्चित गर्न सकेन । यसैको कारण ७०% भन्दा बढी चेपाङ्गहरू इशार्डी धर्ममा लाग्न पुगेका छन् ।

हाम्रा विकास आयोजनाहरूले चेपाङ्गको आफ्नो परम्परालाई म्यूजियममा बन्धक बनाइदिएको छ । उनीहरूको जीविको पार्जनको लागि विकल्प दिन नसकेको कारण ठेकेदारको फन्दामा फसाइएका छन् । चेपाङ्ग बसोबास क्षेत्र नजिक खुलेका राजमार्ग, शहरीकरणका कारण खुलेका बजारमा भारी बेक्ने, कुल्ली काम गर्ने भन्दा माथिको हैसियतमा चेपाङ्गलाई पुऱ्याउन सकेन । दिनभरी काम गरेर कमाएको पैसा जोगाउने र उत्पादनशील काम गर्न सक्ने योग्य मानिस बनाउन सकेको छैन ।

चेपाङ्गको धर्म, संस्कृति, चाड-पर्व, रीतिरिवाज, कला-संस्कृतिलाई बनाइ इशार्करण गराउन सहयोगी बनेको सरकारी नीति, नियम र ऐन/कानूनले चेपाङ्गको हितमा काम गर्न सकेको छैन । चेपाङ्गसँग रहेको परम्परागत ज्ञान र सीपलाई प्रवर्द्धन गर्ने तर्फ भन्दा पनि कमजोर बनाउने तर्फ यी विकासे कार्यक्रमहरू उद्दृत भए । जैविक विविधता, परम्परागत उपचार विधि (धामी, भाँकी) एवं जडीबुटीको ज्ञान र प्रयोगमा चेपाङ्गहरू अग्रणी मानिन्छन् । तर आयातीत औषधी र ज्ञानको कारण चेपाङ्ग समुदायसँग रहेको ज्ञान भने लोपोनुभु अवस्थामा पुगेको छ ।

सकारात्मक पक्ष

थुप्रै विसदृगति र विकृतिले आक्रान्त चेपाङ्ग समुदायभित्र केही सकारात्मक पाटोहरू पनि छन् । यसलाई बलियो बनाउन सक्ने हो भने चेपाङ्गको सर्वपक्षीय हितमा महत्त पुगेछ:

१. संगठित चेपाङ्गहरू
२. स्थानीय तहको संघ-संस्थामा चेपाङ्ग
३. स्थानीय सरकारको प्राथमिकता

अबको बाटो/सिफारिस

चेपाङ्ग समुदायको विकास गर्नु भनेको चेपाङ्गको परिचय दिलाउनु हो । उनीहरू बसो बास गर्ने क्षेत्रको दिगो विकास गर्दै चेपाङ्गको विकास सम्भव छ । चेपाङ्गलाई आफ्नो भूगो लबाट अलग्याए गरिने विकासले चेपाङ्गको विकास गराउन सम्भव छैन । चेपाङ्गको भगोलामा प्रसस्त विकल्पको खोजी गर्ने, उनीहरूको आफ्नै ज्ञान र सीपलाई प्रवर्द्धन र विकास गरेर चेपाङ्गलाई आर्थिक संवृद्धितर्फ लैजान आवश्यक छ ।

हिमाली क्षेत्रको जनजीवन : अवसर र चुनौती

-सिमोन पौडेल

सिन्धुली माडी

पर्यावरणीय लोकतन्त्रका लागि दक्षिण एशियाली संवाद सेडेड नेपालले विभिन्न जाति, क्षेत्र र सम्प्रदायहरूका विचमा विभिन्न संवाद तथा अन्तरकृया कार्यक्रम गर्ने सिलसिलामा मिति २०७४ साल असोज २९ गते आइतबारका दिन सिन्धुली जिल्लाको सदरमुकाम सिन्धुलीमाडीमा एक दिने अन्तरकृया, छलफल कार्यक्रम सम्पन्न गयो। उक्त कार्यक्रममा विभिन्न क्षेत्रबाट, महिला, दलित, जनजाती विद्यार्थी कृषिचयन, हिन्दू तथा अन्य व्यक्तिहरूको सहभागीता रहयो। उक्त कार्यक्रममा विशेष गरी त्यस क्षेत्रमा रहेका मानिसहरूका विचमा हुने गरेका जातिय विभेद धार्मिक विभेद तथा वर्गिय विभेद र वैदेशिक रोजगारीका कारणबाट उत्पन्न विभिन्न खाले सामाजिक तथा मानसिक उत्पीडन, परीवारिक समस्या साथै युवा रोजगारी, नेतृत्व विकाश र स्थानीय रूपमा आयआर्जनका विषयमा व्यापक छलफल भयो। कार्यक्रममा उपस्थित करीब ३२ जना सहभागीहरूका बीचमा सेडेड उपाध्यक्ष योगेन्द्र विजय दाहाल विषयवस्तुहरू माथि बोल्नु भएको दलित महिलाहरूको तर्फबाट बोल्ने पनि छुवाछुतमा विभेद भएको गुनासो राजनीतिक दल तथा सरकारी आधारमा कृषिचयन व्यक्तिहरूमा यी समेत विभेद गर्ने अपमान गर्ने गरेका विद्यालयहरूका तर्फबाट भने उनीहरू चाहेको तर अध्ययन पछि के गर्ने ? अन्यौलमा परेको कुरा व्यक्त गरेका उपाय नभएकै कारणबाट हामीहरू हुनु परेको पनि गुनासो पोखेका एक जना युवा (जो केही उपाय अवस्थामा बसेका) उक्त छलफल तथा अन्य कृषि व्यवसाय गर्ने विचार गरेका छन्। अरु महिलाहरू पनि आफूले गरी आएको जिविकोपार्जनमुखी कृषि पेशालाईअव व्यवसायि रूपमा नै गर्ने सोच बनाएका छन् भने यसका लागि रहेको उल्लेख गरेका थिए। विशेष गरी त्यस क्षेत्रमा निर्माणको लागि आवश्यक कार्यक्रमहरूको खाँचो रहेको महसुस गरीएको थियो। सेडेड नेपालले आगामी दिनहरूमा पनि यस्तैखाले कार्यक्रमहरू दिएर सिन्धुली जिल्लामा रहेका मानिसहरूलाई लाभ दिलाउन सहभागीहरूले हौसला दिएका थिए।

अक्टोबर १५ मा सिन्धुली माडीमा आयोजित छलफल कार्यक्रम

भाद्र-कार्तिक महिनामा भएका कार्यक्रमका केही घटकहरू

सेप्टेम्बर ९, २०१७ काठमाडौंमा आयोजित पुस्तक चर्चा

सेप्टेम्बर १६, २०१७ धादिङमा आयोजित विस्थापित संगको कार्यक्रम

सेप्टेम्बर २०, २०१७ गोखाङ्का महिलासंग कृषि र जीवनयापन बारे छलफल

अक्टोबर २६, २०१७ मा कुरी दोलखामा सेडेका इन्जिनियर र गाउयलेहरू मिलेर काम गर्दै

Published by
SADED Nepal

Advisors : Prof Lok Raj Baral, Vijay Pratap, Uddhab Pyakurel
Editors : Prof. Deo Kumari Gurung, Ram Saran Sapkota
Design & Layout : Samaj Bigyan Adhyen tatha
Paramarsha Kendra Pvt. Ltd., KTM

For subscription, comments and
suggestions
sadednepal@gmail.com

Supported By

